

РЕДУКЦИЯТА В СЪВРЕМЕННИТЕ УЧЕБНИ ПРОГРАМИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА I – IV КЛАС

Даниела Йорданова

Утвърдените държавни образователни изисквания за учебно съдържание по български език за всички образователни степени поставят на преден план целта за: "...постигане на определено равнище на комуникативна компетентност чрез: 1. Овластяване на знания, умения и отношения, формиращи езиковата компетентност" на учениците. (Държавен вестник 2000:68) Видно е, че този основен документ на Министерството на образованието позиционира социалната необходимост от езиково възпитание и осигуряване на адекватна речева култура на подрастващите.

В този контекст неслучайно е и поставеното изискване за "...овластяване книжовната норма на българския език (Държавен вестник 2000:68). Така формулирано, изискването се свързва с постигане на определено образователно равнище и по правоговор от учениците в края на определен етап и степен на образование.

В периода I – IV клас обучението по правоговор според държавните образователни изисквания е съставна част от езиковата и социокултурната компетентност в раздела "Устно общуване". Критериите за правоговорната култура на учениците се свързват с владенето на "...основни норми на книжовния изговор" (Държавен вестник 2000:69) Това означава, че в края на IV клас учениците следва да са усвоили основните правила за книжовно произношение, които съответстват на приетите в книжовния език правоговорни норми.

Стратегическата цел на съвременния образователен модел за израждане на свободни, адаптивни личности, които се реализират успешно в обществената практика, пряко кореспондира с комуникативната култура на индивида. Активният, целенасочен период, през който интензивно, ефикасно и диференцирано следва да се въздейства върху децата за овластяване на книжовното произношение, е ранната училищна възраст.

В съответствие с тези актуални дидактически изисквания в учебните програми по български език за отделните класове на началното училище една от основните цели на обучението е да се овладеят и задълбочават

знанията и уменията на учениците за “...някои правоговорни норми” (вж.: Учебни програми за I, II клас 2003:6; Аз-Буки 2003:4).

Една от основните книжовни правоговорни норми в българския език се свързва с изговора на гласните звукове (в частност с изговора на неударените вокали).

Редукцията е характерно фонетично явление в СБКЕ (Съвременен български книжовен език). Книжовната правоговорна норма в този случай се определя, както знаем, от обективната реализация на езика. Известно е също, че в източнобългарските говори има диалектно отклонение от нормите за изговор на неударените гласни. В много случаи в тази част от езиковата територия на България редукцията е пълна. Т.е. при изговор широките неударени гласни се сливат със съответните тесни, а по-рядко тесните с широките.

От казаното дотук става ясно, че обучението по правоговор от I до IV клас ще се реализира успешно, ако се реши качествено проблемът за преодоляване на ненормативната редукция на широките неударени вокали в условията на началното обучение по български език.

Как е отразен този въпрос в съвременната учебна документация по български език за I – IV клас?

В учебната програма за I клас, във връзка с нормативния изговор на неударените гласни, като очакван резултат можем да отнесем част от съдържанието на ядро 2 “Езикови компетентности”: “Ученикът си служи с основните езикови единици при устни и писмени форми на общуване: звук, буква, дума, съобщително изречение, въпросително изречение, текст; – може да разграничава гласни и съгласни звукове и да ги откроява в корелативни двойки (по признака звучност/беззвучност за съгласните и тесни/широки при гласните; както и понятията “тесни и широки гласни звукове”, “ударение” (Учебни програми за първи клас 2003:9,10).

Според учебната програма по български език за II клас в ядро 3 “Социокултурна и езикова компетентност”, “Устно общуване” към стандарт 5 при речевото действие говорене е записано обобщено: “Ученикът владее основни норми на книжовния изговор” (Учебни програми за втори клас 2003:9).

А в ядро 4 “Социокултурна и езикова компетентност”, “Писмено общуване” към речевото действие писане е отбелязан очакван резултат 1: “Ученикът пише правилно буквите на гласните звукове със и без ударение и в крайната сричка на думата” (Учебни програми за втори клас 2003:12).

В III клас изговорът на гласните (в т. ч. и на неударените) е конкретизиран в обобщен вид в ядро 3 от учебната програма “Социокултурна и езикова компетентност”, “Устно общуване” при речевото действие говорене към стандарт 5: “Ученикът владее основни норми на книжовния изговор”, като очакван резултат 1: “Ученикът изговаря правилно гласните звукове в ударена и неударена сричка”. В учебното съдържание е предвидено: “Ученикът:

- може да разграничава гласните звукове в ударена и неударена сричка;
- може да прави проверка за изговора на ударена и неударена гласна.”

За да изговарят правилно гласните звукове в ударена и неударена сричка, на учениците се дава възможност да:

- изменят формата на думата за проверка на изговора на гласните звукове;

- сравняват сродни думи” (Учебни програми за III клас 2003:5)

В ядро 4 “Социокултурна и езикова компетентност” към речевото действие “Писане” от учебната програма по български език за III клас е записан очакван резултат 1: “Ученикът пише правилно гласните звукове А – Ъ, О – У, Е – И в неударена сричка и гласните -а и -ъ в крайна неударена сричка.” Предвиденото учебно съдържание във връзка с този очакван резултат е “Ученикът:

- разграничава гласните звукове в ударена и неударена сричка;
- умее да прави проверка за правописа на гласните звукове в неударена сричка; на гласни -а и -ъ в крайна неударена сричка”. Тези знания и умения третокласниците следва да усвоят, като “...

- правят проверка, като сравняват със сродни думи, в които гласната да е под ударение;

- правят проверка с правописен речник”. (Учебни програми за III клас 200, Аз-Буки:6)

В IV клас отново в ядро 3 “Социокултурна и езикова компетентност”, “Устно общуване” при говоренето към стандарт 5: “Ученикът владее основни норми на книжовния изговор” е отбелязан очакван резултат 1: “Ученикът изговаря правилно широките и тесни гласни звукове в начална ударена и неударена сричка”. Този резултат според учебната програма по български език за IV клас е с положителен ефект, ако ученикът е усвоил следните знания и е формирал умения да “...разграничава широки и тесни гласни звукове; ...да

изговаря правилно широките и тесните гласни звукове в начална ударена и неударена сричка”. В тази връзка “На учениците се дава възможност да:

- изговарят ударени и неударени срички с широки и тесни гласни звукове;
- сравняват в практически план изговора на широки и тесни гласни звукове”. (вж.: Учебни програми за IV клас 2003, Аз-Буки)

В IV клас е предвидено също, както във II и III, придобитите знания и умения за правилния изговор на гласните да се обвържат с правописа им. В тази връзка към ядро 4 “Социокултурна и езикова компетентност”, “Писмено общуване” при овладяване на речевото действие писане е записано следното изискване към стандарт 1 “Ученикът владее основни норми на графичната система на българското писмо...” за очакван резултат 1: “Ученикът пише правилно широките и тесните гласни в неударена сричка”. За тази цел е предвидено обучаваният да може да: “...разграничава широките и тесните гласни звукове; “...пише правилно широките и тесните гласни в неударена сричка”; “прави проверка на правописа на широките и тесните гласни в неударена сричка чрез други форми на думата”. (вж.: Учебни програми за IV клас 2003, Аз-Буки)

Обобщеният “поглед” върху учебните програми по български език за I, II, III и IV класове показва, че предложеният правоговорен минимум за гласните е част от езиковата подготовка на учениците. В съответствие с актуалните образователни тенденции съвременното начално езиково обучение е комуникативноориентирано. В този смисъл учебното съдържание по български език според учебните програми удовлетворява изискванията за рационално учене на езика. Очакването е да се обогати комуникативноречевия опит на децата чрез използване на функционалните възможности на действащите норми. В този процес са от значение самоконтролът и контролът на устната реч на всяко конкретно лице. В този контекст е важно децата още от I клас на съзнателна основа, практически да усвоят книжовните правоговорни норми при изговора на гласните.

Проследяването на подредбата на учебното съдържание по български език от I до IV клас във връзка с усвояването на тази правоговорна норма показва, че липсва методическа последователност.

Още в I клас според учебните програми е предвидено да се усвоят понятията тесни гласни, широки гласни, ударение. Не става ясно как в следващите класове се надграждат знанията и уменията на обучаваните. Имаме предвид, че във II клас липсва изискване за правилен изговор на

гласните звукове. В учебното съдържание по български език присъстват само дейности, чрез които учениците усвояват приоритетно правилното писане на буквите на гласните звукове с и без ударение. Знаем, че правописът на гласните се влияе от правоговора им. Следователно е необходимо методическите предписания по този важен въпрос в процеса на обучението да се ориентират в последователност правоговор – правопис. В противен случай се разчита на интуитивно обучение по правоговор. А това често в педагогическата практика води до подценяване на обучението по правоговор. Т.е. образователните усилия се насочват предимно към усвояване на съответната правописна норма.

В този контекст учебните програми по български език за III клас повтарят учебното съдържание, свързано с изговора на гласните, от I клас. Имаме предвид формирането на умения у децата за правилен изговор на гласните в ударена и неударена сричка. Тези умения, обаче, се изграждат у първокласниците на практическа основа в основния етап от системата за оgramотяване, когато се усвояват основните артикулационни, акустични и функционални характеристики на гласните.

В IV клас отново в учебното съдържание по български език се поставя изискването за правилен изговор на широките и тесни гласни, и то само в начална ударена и неударена сричка.

Налага се **изводът**, че е необходимо да се уточни по класове (от I до IV) в каква дидактическа последователност следва да се формират практически знания и умения у учениците за нормативен изговор на гласните. И още, как да се обвърже обучението по правоговор и правопис. Иначе търсените образователни ефекти при ортоепичната подготовка на малките ученици (в т.ч. и за ударените и неударените гласни) няма да са трайни. А придобитите диалектни навици за ненормативно редуцирано изговаряне на неударените вокали до момента на постъпването на децата в училище трудно ще се преодоляват.

В заключение въпросът за диалектната редукция на неударените гласни не е включен специално в учебното съдържание на съвременните програми по български език (I – IV) клас. Това не е необходимо. Но съществуващите диалектни изговорни навици в речта не само на 7 – 11-годишните налагат взаимосвързаното запознаване на децата още от началото на обучението им с нормите за изговор и правопис на ударените и неударените гласни.

Дидактическите изисквания за овладяване основни норми на книжовен изговор в съвременните учебни програми по български език от I до IV клас са конкретизирани в учебното съдържание на съответните учебници.

Още в I клас, заедно с постигане на основната цел на обучението за качествено оgramотяване на учениците, една от основните задачи за въвеждане на децата в езиковата “действителност, се свързва и с овладяване на практическа основа на нормите за изговор както на ударените, така и на неударените гласни. В този контекст, предложените методически решения в четирите комплекта за оgramотяване (вж.: Вл. Попов и др. 2002; Ст. Вълкова и др. 2002; М. Герджикова и др. 2002; Т. Борисова и др. 2002) за диференциране на речевите единици (текст, изречение, дума, сричка, звук), за словесен, звуков и звуко-буквен анализи, развитието на фонематичния слух на учениците, усъвършенстването на умението им да се вслушват в звуковия поток на речта, да се ориентират в звуковата форма на думите, да се упражняват в словоизменение и словообразуване, да извършват начални фонетични обобщения и преходи от фонемата към вариантите ѝ, да осмислят артикулационните, акустичните и функционалните характеристики на изучаваните звукове, подпомагат запознаването на първокласниците на инструментално равнище с нормите за изговор на гласните.

В предложения илюстративен и лексикален материал в букварите се откриват възможности за запознаване на учениците от I клас с запомняне на ортоепемата (в случая нормативен изговор на съответна неударена гласна) чрез подходящи правоговорни задачи, които се реализират попълно в хода на оgramотяването на децата.

Може да се **обобщим**, че предложеното учебно съдържание в букварите за I клас не предлага готови методически решения за преодоляване на диалектната редукция в речта на учениците. Но в зависимост от нуждите (имаме предвид при диагностициране от учителя в началото на учебната година на диалектна редукция като типично отклонение от нормата), по достъпен начин, попълно, следва да се коригира тази речева грешка, за да се постигне ефективно устно общуване от децата с оглед на комуникативноориентираното обучение.

В заключение ще обобщим, че предложеният правоговорен минимум в учебните програми по български език от I до IV клас е в унисон със стратегията на съвременното образование за усъвършенстване езиковата култура на учениците като част от комуникативната им подготовка, израз на възможностите на децата за пълноценната им социална реализация

Процесът на овладяване на книжовните правоговорни норми при изговора на гласните в условията на началното обучение по български език се нуждае от методическа конкретизация. При усвояването на

езика от 7–11-годишните ученици, като средство за успешно общуване, от значение е конструирането на адекватен технологичен вариант, чрез който ще се усъвършенства правоговорната им култура. Амбицията е чрез ефективно обучение по български език в ранна училищна възраст да се формират социално пълноценни личности, които имат изградени критерии за правилно говорене с оглед на ситуацията и условията на общуване.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Държавен вестник 2000:** Държавен вестник. Брой 48, 2000. Учебна програма по български език и литература за първи клас 2003:

2. **Учебна програма** по български език и литература за първи клас. – **Учебни** програми за първи клас на Министерството на образованието и науката, С., 2003. **Учебна** програма по български език и литература за втори клас 2003: Учебна програма по български език и литература за втори клас. – Учебни програми за втори клас на Министерството на образованието и науката, С., 2003.

3. **Учебна** програми по български език и литература за III клас 2003: Учебна програми по български език и литература за III клас. – Аз-буки, 2003, бр. 19.

4. **Учебна** програми по български език и литература за IV клас 2003: Учебна програми по български език и литература за IV клас. – Аз-буки, 2003, бр. 22.

РЕДУКЦИЯТА В СЪВРЕМЕННИТЕ УЧЕБНИ ПРОГРАМИ
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА I – IV КЛАС

ДАНИЕЛА ЙОРДАНОВА

Резюме

В статията се анализират съвременните учебни програми по български език за I – IV клас с оглед на редукцията.

Достига се до извода, че процесът на овладяване на книжовните право-говорни норми при изговора на гласните в условията на началното обучение по български език се нуждае от методическа конкретизация.

От значение за успешното общуване на малките ученици е конструирането на технологичен вариант, чрез който ще се усъвършенства правоговорната им култура.

REDUCTION IN THE CONTEMPORARY STUDYING PROGRAMS
OF BULGARIAN LANGUAGE TO I – IV CLASS IN
THE PRELIMINARY SCHOOL

DANIELAJORDANOVA

Summary

In the current article was made analyzing for contemporary studying programs of bulgarian language to I – IV class with a view to reduction.

In the article we get to reach the conclusion that the processing for mastering of literary orthoepic rules for correct articulation of vowel sounds in the condition of primary studying of bulgarian language have needs from methodical concretization.

Very important for successful communication of the children is to constructing the technological version for improving the orthoepic culture of the children.